

Ewelina Błaszczak
Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie

Wybrane aspekty zorganizowanej turystyki dzieci i młodzieży szkolnej w Polsce

Streszczenie

Zgodnie z licznymi prognozami, turystyka dzieci i młodzieży w niedalekiej przyszłości zanotuje znaczny wzrost popularności. XXI wiek opisywany jest jako epoka intensywnego rozwoju turystyki młodzieży i coraz częściej także dzieci (Przeclawski 1996). Aktualnie można stwierdzić, że w krajach rozwiniętych dzieci i młodzież stają się grupą najbardziej aktywną turystycznie. Zdecydowanie bardziej aktywną niż przeciętni „dorośli” turyści, a nawet niż osoby przynależące do tzw. „trzeciego wieku”. Podobny trend zauważalny jest już w Polsce (Alejziak 2000).

Publikacja ma charakter przeglądowy i dotyczy wybranych aspektów zorganizowanej turystyki dzieci i młodzieży szkolnej w Polsce. Artykuł opiera się na analizie literatury przedmiotu, dotyczącej turystyki dzieci i młodzieży szkolnej, w zakresie działalności turystyczno-krajoznawczej w szkolnictwie oraz aktywności turystycznej w wieku szkolnym.

Słowa kluczowe: turystyka młodzieżowa, turystyka dzieci szkolnych, aktywność turystyczno-krajoznawcza, wycieczka szkolna.

Kody JEL: Z32

Wstęp

Turystyka wciąż postrzegana jest jako rodzaj pewnego luksusu, na który nie wszyscy w polskim społeczeństwie mogą sobie pozwolić. Z drugiej strony, wśród Polaków rośnie świadomość potrzeby relaksu, oderwania się od codziennych obowiązków związanych z pracą czy nauką szkolną, chociażby w formie wycieczek krajoznawczych po najbliższej okolicy. Jednak często rodzicom, z uwagi na obowiązki zawodowe, brakuje czasu na zorganizowanie indywidualnie dzieciom wypoczynku rekreacyjnego bądź turystycznego. Racjonalnym i powszechnym, a zarazem niedrogim rozwiązaniem jest zorganizowana turystyka szkolna.

Młodzi konsumenci stanowią specyficzną grupę odbiorców. W Polsce szczególne zainteresowanie turystyką dzieci i młodzieży szkolnej w ujęciu popytowym pojawiło się na początku lat 90 ubiegłego stulecia (Żelazna, Górską-Warsewicz 2013, s. 36-51). Charakterystyczne dla tej grupy konsumentów, z jednej strony są specyficzne potrzeby i oczekiwania, z drugiej natomiast obserwuje się pewne ograniczenia finansowe i zmiany w zachowaniach nabywczych, w zależności od wysokości otrzymywanych środków od rodziców, sytuacji ekonomicznej rodziny, wieku oraz miejsca zamieszkania.

Jednocześnie turystyka szkolna, ze względu na szeroki wachlarz form, jest ważnym składnikiem prawidłowej organizacji czasu wolnego dla dzieci i młodzieży, ze szczególnym uwzględnieniem realizacji indywidualnych potrzeb i zainteresowań młodych ludzi. Jej istotność dotyczy grupy społecznej o dużej liczebności, zorganizowanej i otwartej na uczestnictwo w zorganizowanych wyjazdach turystycznych.

W ostatnich latach można zauważyć zwiększone zainteresowanie turystyką dzieci i młodzieży. Coraz więcej szkół organizuje wyjazdy turystyczne, które oprócz tradycyjnych wycieczek pełnią rolę wyjazdów integracyjnych. Uczniowie preferują tę formę zajęć szkolnych. Niektóre szkoły proponują uczniom również wakacyjne formy wypoczynku, w postaci obozów specjalistycznych, zimowisk czy też kolonii. Wszystkie wspomniane formy oprócz dążenia tymczasowego, jakim jest pożyteczne spędzenie czasu wolnego, odgrywają także ważną rolę z punktu widzenia działań przyszłościowych. Ich zadaniem jest rozbudzenie upodobania do aktywnego spędzania czasu wolnego w okresie wakacji oraz rozwój zainteresowania turystyką wśród dzieci i młodzieży.

Artykuł składa się z trzech części opartych na analizie literatury przedmiotu. W pierwszej części zreferowano ogólne zagadnienie turystyki dzieci i młodzieży szkolnej w Polsce. Druga część została poświęcona działalności turystyczno-krajoznawczej realizowanej w szkołach, a część trzecia aktywności turystycznej dzieci i młodzieży w wieku szkolnym. Celem analizy powyższych zagadnień jest próba ukazania procesu ewaluacji zjawiska turystyki dzieci i młodzieży szkolnej w Polsce.

Turystyka dzieci i młodzieży szkolnej w świetle literatury przedmiotu

W literaturze do XIX wieku nie pojawiają się żadne informacje o zorganizowanych podróżach dziecięcych. Ma to związek z faktem, że dopiero pod koniec XIX wieku zaczęły powstawać pierwsze organizacje, których głównym celem było popularyzowanie turystyki i aktywnego wypoczynku wśród dzieci i młodzieży. Takim przykładem była założona w 1896 roku, w Niemczech szkolna organizacja turystyczna Schülerwandergruppe (Kowalczyk 2002).

Na ziemiach polskich korzenie turystyki szkolnej sięgają drugiej połowy XVIII wieku, czyli okresu działalności Komisji Edukacji Narodowej, która w 1773 roku opracowała program kształcenia i wychowania społeczeństwa, wskazując na potrzebę poznawania przez uczniów własnego kraju (Łobożewicz 1996). Turystyka szkolna od początku ściśle związana była z krajoznawstwem. Akcentowano w nim także potrzebę pogłębionego wychowania patriotyczno-obywatelskiego dzieci i młodzieży, dlatego też KEN zalecała wszechstronne stosowanie różnych form turystycznych jako sposobu nauczania, niezbędnych w wychowaniu obywatelskim, rekreacji i pogłębianiu wiedzy. Obserwacja i poznawanie były zasadniczym źródłem wzbogacania wiedzy, przed zdobywaniem jej z książek (Denek 2000).

Współczesny szkolny ruch krajoznawczo-turystyczny dzieci i młodzieży szkolnej koordynowany jest przez Ministerstwo Edukacji Narodowej i Sportu, które współpracuje w tej dziedzinie m.in. ze Związkiem Harcerstwa Polskiego, Polskim Towarzystwem Turystyczno-Krajoznawczym i Polskim Towarzystwem Schronisk Młodzieżowych. Obecny model działalności krajoznawczo-turystycznej sprecyzowany został w rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 8 listopada 2001 r., na temat warunków i sposobu organizowania krajoznawstwa i turystyki przez publiczne przedszkola, szkoły i placówki.

Zachowania turystyczne dzieci i młodzieży należy analizować w szerszym kontekście. Turystyka dzieci i młodzieży szkolnej daje możliwość rozwoju własnej osobowości, zmiany stylu życia, w kontekście kontaktu z naturą, regeneracji sił psychofizycznych, wypoczynku oraz relaksu (Gierczyk, Ociecek 2001). Literatura przedmiotu wskazuje na szczególne zainteresowanie dzieci i młodzieży turystyką wypoczynkową, kulturową, „towarzyską” i sportową (Gralak, Kacprzak 2012, s. 103), a wśród najczęściej uprawianych form turystyki wyodrębnia się: turystykę kwalifikowaną, krajoznawczą, pielgrzymkową-ruch oazowy oraz turystykę pobytową w grupach nieformalnych (Gaworecki 2007). Formami organizacyjnymi turystyki kwalifikowanej, istotnymi w turystyce dzieci i młodzieży są obozy turystyki kwalifikowanej: wędrownie, żeglarskie, kajakowe, narciarskie, rowerowe itp., spływy, rejsy, regaty, rajdy, zloty i złazy, marsze-biegi na orientację, biwaki oraz wycieczki i wędrowki, a także kolonie. Wśród wymienionych form autorzy proponują także pobyty sanatoryjne (Gierczyk, Ociecek 2001, s. 65-76), które w kontekście turystyki zorganizowanej dzieci i młodzieży szkolnej nie pasują do powyższych modeli, ponieważ wyjazdy te uwarunkowane są przesłankami zdrowotnymi, które w naszym odczuciu są dalekie od turystyki szkolnej.

W kształtowaniu zachowań turystycznych dzieci i młodzieży istotną rolę odgrywa aktywność turystyczno-krajoznawcza w szkołach, która traktowana jest jako alternatywa dla edukacji formalnej oraz pospolitego, jednolitego i materialistycznego odbioru otaczającej rzeczywistości. W szczególności przejawia się ona w formie zorganizowanych wyjazdów o określonej tematyce, mających na celu uatrakcyjnienie procesu edukacji i rozbudzających ciekawość świata, w różnych aspektach życia (Sadoń-Osowiecka 2010, s. 156-161).

Zachowania turystyczne o charakterze zorganizowanym, warunkowane są względami ekonomicznymi, instytucjonalnymi i edukacyjnymi. Uwarunkowania ekonomiczne należy rozpatrywać w kilku płaszczyznach, związanych w przypadku turystyki szkolnej z dochodami gospodarstw domowych i cenami usług turystycznych. Jednocześnie wielkość grup dzieci i młodzieży, uczestniczących w zorganizowanych wyjazdach, jest istotna dla kształtowania przychodów organizatorów turystyki. Dla właścicieli obiektów noclegowych rozkład wyjazdów w trakcie roku szkolnego, pozwala zwiększać wykorzystanie bazy turystycznej poza głównym sezonem turystycznym. Innym aspektem jest uwzględnienie wzrostu liczebności grup turystów w kontekście dochodów miejscowej ludności (Górska-Warsewicz 2013, s. 59).

Uwarunkowania instytucjonalne rozwoju turystyki dziecięcej i młodzieżowej wyznaczone są przez ramy organizacyjno-prawne. Turystykę dzieci i młodzieży upowszechniają głównie organizacje pozarządowe oraz szkoły i nauczyciele. Wiele programów i ofert jest realizowanych także przez komercyjnych organizatorów i pośredników turystycznych. Wśród przepisów prawnych wymienić należy ustawy i rozporządzenia dotyczące oświaty i turystyki.

Wycieczki szkolne znalazły się w programach edukacyjnych już w odrodzonej Polsce (Isański 2004). Analizując strukturę zorganizowanych wyjazdów szkolnych dzieci i młodzieży, znaczącą rolę wycieczek potwierdza przegląd literatury przedmiotu oraz liczne opracowania o charakterze praktycznym (Denek 1997; Denek 2000; Drogosz 2009; Gierczyk, Ociecek 2001; Gracz, Sankowski 2001). Wycieczki tematyczne stanowią uzupełnienie wiedzy zdobytej w szkole oraz są optymalną propozycją na spędzanie wolnego czasu.

Historia wycieczek szkolnych

Podstawową i najpopularniejszą formą szkolnej działalności turystycznej są wycieczki. Znamy różne definicje wycieczek szkolnych. Potocznie termin ten oznacza „celowe i zorganizowane wyjście w naturalne środowisko przyrodnicze lub społeczne” (Drogosz 2009, s. 115-116). W *Słowniku Pedagogicznym* wycieczki szkolne określane są jako „formy pracy dydaktyczno-wychowawczej szkoły, umożliwiające uczniom bezpośrednie poznanie środowiska lokalnego, własnego regionu, kraju ojczystego bądź innych krajów, ich właściwości geograficznych, historycznych, etnicznych, kulturowych lub gospodarczych” (Okoń 1995).

Rola i znaczenie wycieczek szkolnych znacząco zmieniały się na przestrzeni dziejów. W średniowieczu tej formy praktycznie nie znano. Nie były one wówczas źródłem wiedzy o świecie, a odgrywały jedynie rolę zabawy, za którą często karcono. „Dopiero prądy umysłowe XVIII wieku pozwoliły się zwrócić dzieciom i młodzieży w stronę natury i środowiska” (Stawiński 2002, s. 17). Zasadniczy wpływ na rozwój wycieczek szkolnych wywarła przede wszystkim zasada poglądowości wprowadzona przez włoskiego filozofa T. Campanello. Ideę wycieczek jako formy poznania propagował również francuski filozof i pedagog Rousseau J.J.. Duży wkład w upowszechnienie się koncepcji wycieczek szkolnych miała także *Wielka dydaktyka* J.A. Komeńskiego.

W Polsce wycieczki szkolne upowszechniły się w XVIII wieku za sprawą Komisji Edukacji Narodowej – pierwszej państwowej władzy szkolnej w Polsce i Europie. W połowie XIX wieku zasłynęły wyprawy naukowe pod przewodnictwem profesora nauk przyrodniczych W. Jastrzębowskiego, organizowane dla uczniów Instytutu Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa na Marymoncie w Warszawie. Profesor Jastrzębowski, uznany później za prekursora krajoznawstwa i turystyki szkolnej, uważał, że naukę powinno zdobywać się zarówno w sali szkolnej, jak również poza murami klas. Podobną rolę przypisuje się Jerzemu Michejdzie, organizatorowi i popularyzatorowi wycieczek szkolnych z końca XIX

wieku, autorowi wielu prac o tematyce dydaktyczno-krajoznawczej. Ważną rolę w propagowaniu wycieczek szkolnych odegrała także Rada Szkolna Krajowa Galicji, która w 1907 roku wydała okólnik podkreślający wagę i dydaktyczno-wychowawcze znaczenie wycieczek, szczególnie w zakresie poznawania ziemi ojczystej.

Działalność turystyczno-krajoznawcza w szkolnictwie

Dzieciństwo to ważny okres pierwszych inicjacji turystycznych tzw. połykania „bakcyła podróżowania” (Turos 1996). Pierwsze doświadczenia w zakresie turystyki człowiek zazwyczaj wyciąga z domu rodzinnego. Dlatego też powstające właśnie w tym stadium rozwojowym pierwsze przyłączenia, na podobieństwo mechanizmu wdrukowania (*imprinting*), tworzą warunki dla kształtowania się w przyszłości trwałych postaw jednostki. Ukształtowanie w dziecku upodobania do podróży i wychowania do turystyki, to zamierzone działanie wychowawcze, rozpoczynające się w rodzinie i stale trwające (Bochenek 2008). To właśnie rodzice zaszczepiają w dziecku chęć poznania najbliższej okolicy, następnie Polski, czy wreszcie świata. Niejednokrotnie jednak szerszy kontakt dziecka z turystyką ma miejsce dopiero w szkole, w trakcie pierwszej wycieczki szkolnej. Okres późnego dzieciństwa, zwany też młodszym wiekiem szkolnym, stanowi fazę przygotowawczą dla kształtowania aktywności turystycznej, decydującej często o późniejszych preferencjach dotyczących miejsca i formy podróży (Winiarski, Zdebski 2008). Badania ekspertów dotyczące kształtowania prozdrowotnych zachowań jednostki, wskazują na ogromne znaczenie szkolnego wychowania dla kształtowania odpowiednich postaw i trwałości tych postaw po ukończeniu nauki szkolnej, w tym postaw proturystycznych (Gracz, Sankowski 2001). Z formalnego punktu widzenia turystyka szkolna stanowi połączenie pojęć „turystyka” i „krajoznawstwo”. Dlatego należałoby wyjaśnić oba te pojęcia.

Według terminologii turystycznej Światowej Organizacji Turystyki (UNWTO) turystyka to ogół czynności osób, które podróżują i przebywają w celach wypoczynkowych, służbowych lub innych nie dłużej niż rok bez przerwy poza swoim codziennym otoczeniem. Natomiast bardziej pedagogiczna definicja turystyki określa ją jako indywidualne i zbiorowe wędrowniki po kraju własnym lub po innych krajach, zarówno piesze, jak i z wykorzystaniem wszelkich środków lokomocji-płatnych i bezpłatnych. Definiuje ona turystykę jako formę czynną wypoczynku, dającą nie tylko wytchnienie po pracy i rozrywkę, lecz także sprzyjającą poznaniu krain odległych, nawiązaniu kontaktów z nowymi ludźmi, nagromadzeniu przeżyć i wzbogaceniu osobowości oraz podkreśla, że turystyka wiąże się z krajoznawstwem (Okoń 1995). Jednocześnie warto podkreślić, że turystyka jest drogą do krajoznawstwa, natomiast krajoznawstwo jest środkiem realizacji pozaekonomicznej funkcji współczesnej turystyki (Gaworecki 2007). Znaczenie krajoznawstwa i turystyki w szkolnictwie jest dość szeroko opisywane i definiowane. Krajoznawstwo szkolne określa się jako kompleksową wiedzę o kraju, a jego istota opiera się na poznawaniu przez uczniów zjawisk i procesów zachodzą-

cych w środowisku geograficznym i społecznym wraz ze wszystkimi ich uwarunkowaniami (Łobożewicz 1985). Inaczej krajoznawstwo szkolne określa się jako gromadzenie i upowszechnianie wiadomości geograficznych, etnograficznych i historycznych o kraju ojczystym lub o jednym z jego regionów, a za podstawową formę krajoznawstwa uważa się wycieczki szkolne (Okoń 1995). Jednocześnie krajoznawstwo to kompleksowe lub tematyczne poznanie kraju, ze szczególnym uwzględnieniem własnego regionu, zgodnie z własnym zainteresowaniem, którego znajomość osiąga się w sposób bezpośredni lub pośredni, indywidualnie lub zespołowo, przy osobistym zaangażowaniu i emocjonalnym przeżywaniu. Natomiast turystykę szkolną definiuje się jako odmianę turystyki powszechnej, polegającą na wykorzystaniu zróżnicowanych form działania w środowisku przyrodniczym i kulturowym, realizowaną pod kierunkiem opiekuna-nauczyciela, celem osiągnięcia planowanych założeń dydaktyczno-wychowawczych, z uwzględnieniem elementów krajoznawstwa i rekreacji (Janowski 2003). Istotne z punktu widzenia metodologii badań turystycznych wydaje się odróżnienie wycieczkowicza od turysty. Turysta, w odróżnieniu od wycieczkowicza przebywa co najmniej jedną noc w bazie noclegowej odwiedzanego miejsca (Gaworecki 2007). Dlatego uczniów klas młodszych należy zakwalifikować do wycieczkowiczów, bo zazwyczaj w ich harmonogramie wycieczki nie uwzględnia się noclegu. Natomiast uczniowie klas starszych i młodzież mogą być zaliczani do turystów, bo ich wyjazdy szkolne często są połączone z noclegiem w odwiedzanym miejscu (Drogosz 2009).

Podróż była zawsze znaczącym wydarzeniem w życiu jednostki, bowiem każda podróż jest konfrontacją z innością, jest zmianą dotychczasowego środowiska (Podemski 2007, s. 38). Wraz z rozwojem dziecka wzrasta jego zainteresowanie otaczającym światem, dlatego w precyzowaniu celów turystyki i krajoznawstwa dzieci uwzględnić należy młodość i dużą pojemność recepcyjną umysłu, żywą emocjonalność, spontaniczną otwartość wobec nowości, plastyczność charakteru, dużą energię psychiczną i olbrzymią łatwość mobilizacji do wysiłku fizycznego. Cechy te stanowią doskonałą naturalną podbudowę dla środków kształtujących, którymi dysponuje turystyka (Łobożewicz 1996). Wszystkie te zadania można osiągnąć przez organizowanie wycieczek, które są przede wszystkim lekcjami, a więc jednostkami wprowadzającymi, pogłębiającymi lub utrwalającymi treści kształcenia. Zdobywanie wiedzy w czasie wycieczek to nie tylko turystyczno-krajoznawcze przygody, ale przede wszystkim nauka poza ławką szkolną (Denek 2000).

Zadanie nauczyciela w odniesieniu do postaw turystycznych polega na tym, aby przez środki, którymi dysponuje, uplasować wartość turystyki jak najwyżej w hierarchii wartości dziecka. Aby tego dokonać nauczyciel może posługiwać się różnymi formami aktywności, które zmierzają do zaspokojenia różnorodnych potrzeb ucznia przez czynności poznawcze i motoryczne (Gracz, Sankowski 2001). Cele pracy krajoznawczej z dziećmi określa się jako wszechstronne poznanie kraju, jego przemian i rozwoju, kształtowanie patriotyzmu i postawy obywatelskiej. Krajoznawstwo w szerszym rozumieniu tego terminu to poszukiwanie autentyczności, życzliwe kontaktowanie się z ludźmi, to również poszukiwanie es-

tetycznych, kulturalnych, patriotycznych przeżyć, nieschematycznych form wypoczynku i kontaktu z przyrodą. Na treści krajoznawstwa szkolnego składa się nie tylko świat rzeczy i zjawisk, lecz również doznania i przeżycia emocjonalne, towarzyszące procesom poznawania i odkrywania, które przyczyniają się do utrwalania wiedzy i wzbogacania osobowości dzieci i młodzieży (Łobożewicz 1996). Poznawanie to nie tylko przygoda i przyjemność, to przede wszystkim nauka – nie szkolna, obowiązkowa, oceniana, ale zupełnie inna – swobodna, radosna, przyjemna, często wakacyjna, i wcale nie mniej skuteczna od nauki szkolnej (Drogosz 2009).

Działalność turystyczno-krajoznawcza może przybierać różne formy, ale każda z tych form powinna być dobrana w zależności od wieku i zdolności uczestników (Bieńczyk 2003). Dla uczniów szkoły podstawowej powinny być organizowane przede wszystkim wycieczki przedmiotowe i krajoznawczo-turystyczne na terenie najbliższej okolicy, macierzystego województwa i regionu (Denek 2000). Rozwijaniu indywidualnych zainteresowań dziecka sprzyja tematykacja wycieczek, czyli jednoznaczność prezentowanych treści i ich uzasadnienie w literaturze fachowej i popularnej (Mikos von Rohrscheidt 2009, s. 107). Temat wycieczki musi każdorazowo być dobrany do wieku i poziomu wiedzy jej uczestników.

Wpajanie postaw turystyczno-krajoznawczych wśród dzieci powinno rozpocząć się od najbliższego otoczenia, z którym dziecko jest związane przez zamieszkanie. Jednak wymaga to przełamania stereotypów myślowych i przeświadczenia, że atrakcyjne są tylko wycieczki do odległych zakątków kraju. Jednak krajoznawstwo i turystykę w szkole można uprawiać w rejonach miejsc zamieszkania i siedzib szkół – najłatwiej osiągalnych, najmniej zatłoczonych, z reguły mało znanych, a zarazem atrakcyjnych (Drogosz 2009). Poznawanie świata zaczyna się od poznania „małej ojczyzny”, każdy człowiek ma takie magiczne miejsce na świecie, które otacza miłością i sentymentem, najgłębszym przywiązaniem i czułością, troską i serdecznym wspomnieniem. Tym miejscem jest mały skrawek ziemi, na którym przychodzimy na świat, stawiamy pierwsze kroki, uczymy się polskiej mowy i kultury (Turowski 2004). Turystyka i krajoznawstwo stanowią linię spiralną, której środek wyznacza środowisko najbliższe dziecku, a następnie kolidujące rozwinięte obwody tej spirali – środowiska coraz szersze i bardziej odległe od miejsca zamieszkania. Poznawanie to stopniowo rozszerza swój zasięg i charakter, obejmując nim nie tylko coraz dalsze regiony naszej ojczyzny, ale i kraje sąsiednie (Łobożewicz 1996). Należy podkreślić, że to właśnie przed szkołą oraz instytucjami pozaszkolnymi stoi odpowiedzialność za realizację powyżej opisanego procesu w sposób permanentny, usystematyzowany i planowy.

Formy i organizacja wycieczek

Krajoznawstwo i turystyka w szkole mogą być organizowana w ramach zajęć lekcyjnych, pozalekcyjnych oraz pozaszkolnych. Organizowanie krajoznawstwa i turystyki może odby-

wać się w różnych formach. K. Denek (2010, s. 6) wśród form zajęć terenowych wyróżnia: wycieczki przedmiotowe i krajoznawczo-turystyczne, imprezy krajoznawczo-turystyczne, imprezy turystyki kwalifikowanej i obozy wędrownie, imprezy wyjazdowe związane z realizacją programu nauczania, np. zielone, białe, ekologiczne-szkoły. Formy te inicjowane są głównie przez nauczycieli, a realizowane celem poszerzenia wiedzy uczniów oraz nabycia przez nich umiejętności specjalistycznych. Wszystkie te formy zajęć terenowych powinny uwzględniać realizację tematyki zawartej w programie nauczania, bądź uzupełniać obowiązujący program nauczania w ramach danego przedmiotu.

Podobny podział zajęć terenowych proponuje M. Drogosz (2009, s. 115-116), klasyfikując je w następujący sposób:

- wycieczki: wycieczki-lekcje (spacery), wycieczki programowe (dydaktyczne), wycieczki krajoznawcze, wycieczki turystyczno-krajoznawcze;
- turystyka kwalifikowana: piesza, rowerowa, jeździecka, kajakowa, żeglarska, narciarska, motorowa, jaskiniowa;
- imprezy turystyki kwalifikowanej: rajd, spływ, rejs, zlot, złaz, biwak, kolonie, imprezy na orientację, obóz wędrowny, obóz stały;
- szkoły: zielona, biała-zimowa, ekologiczna.

Wybierana przez nauczyciela forma zajęć terenowych wiąże się z charakterem prowadzonego przedmiotu nauczania, liczbą godzin przeznaczonych na jego realizację, a także z zainteresowaniem uczniów. Najistotniejsze jest jednak to, że „tematyka takich zajęć musi być dobrana do wieku i poziomu wiedzy jej uczestników, stanu zdrowia, sprawności fizycznej, stopnia przygotowania oraz musi wzbudzać w nich aktywną postawę wobec nowego „pozaławkowego” sposobu zdobywania wiedzy” (Kamel 2012, s. 8). Plener, według G. Błażejczyk (2008, s. 19), jest swoistym laboratorium, dającym szansę bezpośrednich doświadczeń, które umożliwiają jaśniejszą i szybszą interpretację zjawisk i przyswojenie nowych wiadomości, rozwijanie spostrzegawczości, wyobraźni i myślenia. Odbywanie zajęć w plenerze ułatwia także utrwalenie posiadanej już wiedzy, czyli pomaga w uzupełnianiu, przypominaniu i pogłębianiu wiedzy. W plenerze znajdujemy to, czego nie ma w klasie szkolnej i w szkolnych podręcznikach. Tu jest żywa materia, której można doświadczyć wszystkimi zmysłami i najłatwiej sobie zapamiętać.

Atutem zajęć terenowych jest też fakt, że „przyczyniają się one do przeciwdziałania hipokinezy, bezruchu, a tym samym upośledzenia sprawności i wydolności fizycznej dzieci i młodzieży. Są one również doskonałym sposobem na odprężenie psychiczne oraz na hartowanie organizmów już od malucha” (Alejziak 2014, s. 1). Każda z form zajęć terenowych umożliwia bezpośredni, szeroki kontakt z rzeczywistością, co rzutuje na wszechstronny rozwój uczniów. Swoiste znaczenie mają w tym względzie wycieczki.

Wycieczką szkolną, zdaniem K. Denka (2011, s. 200), jest „każde wyjście poza budynek szkoły, niezależnie od charakteru i czasu jego trwania, w określonym, z góry za-

planowanym celu. Jeżeli więc w sposób zorganizowany i dla ściśle określonych celów wychodzimy ze szkoły, to mamy podstawę, aby to przedsięwzięcie nazywać wycieczką”. Szkolne wycieczki mogą przybierać różne formy, a ich podziału można dokonać ze względu na cel, czas trwania, teren penetracji turystycznej, charakterystykę uczestników, środek transportu, organizatora (Klawender 2007, s. 40). Każda wycieczka ma dokładnie sprecyzowane cele, bo tylko wtedy może przynieść określone rezultaty. Organizując wycieczkę dydaktyczną, nauczyciele biorą też pod uwagę czas jej trwania, który wyznacza założone wcześniej cele. Zważywszy na kryterium „celu”, J. Klawender (2007, s. 40-41) wyróżnia wycieczki: turystyczno-krajoznawcze, edukacyjne, rekreacyjno-sportowe, o charakterze ludycznym, wycieczki kulturowo-oświatowe, specjalistyczne. W obrębie wycieczek dydaktycznych wyróżnia się:

- wycieczki przedmiotowe, których celem jest pogłębienie lub zweryfikowanie w praktyce znajomości w zakresie jednego wybranego przedmiotu, a odmianą tego typu wycieczek może być wycieczka tematyczna, która związana jest z określonym tematem;
- wycieczki wielopredmiotowe – kompleksowe, interdyscyplinarne, zintegrowane, globalne, łączące w sobie zagadnienia edukacyjne z kilku przedmiotów nauczania. Zarówno jedne, jak i drugie noszą miano wycieczek dydaktycznych. M. Drogosz (2009, s. 115) nazywa je programowymi, gdyż są one wycieczkami parogodzinnymi (obowiązkowymi), odbywającymi się w ramach zajęć lekcyjnych, organizowanymi dla potrzeb dydaktyczno-wychowawczych i wynikającymi z programu nauczania. Ale zdarza się też, że wycieczki te łączą aktywność dydaktyczną z aktywnością krajoznawczo-turystyczną.

Biorąc pod uwagę kryterium podziału wycieczek dydaktycznych ze względu na zagadnienia realizowane podczas ich trwania, można wyróżnić: wycieczki przyrodnicze (biologiczne, botaniczne, geograficzne, środowiskowe), polonistyczne, historyczne, sportowe, plastyczne, społeczno-przyrodnicze i kulturalne (Denek 2011, s. 209).

Przedmiot, w ramach którego odbywa się wycieczka dydaktyczna, warunkuje też czas i miejsce jej realizacji. Biorąc pod uwagę kryterium terenu, a dokładnie zasięg terytorialny, można wyróżnić wycieczki:

- lokalne – ograniczające się do najbliższego otoczenia szkoły (o zasięgu 30-40 km od szkoły);
- regionalne – w granicach własnego regionu lub województwa;
- krajowe i zagraniczne (Drogosz 2009, s.116).

Natomiast uwzględniając rodzaj terenu, można wyróżnić:

- wycieczki odbywające się w terenie naturalnym – nizinne, wyżynne, w terenie podgórskim, górskie i wysokogórskie;
- wycieczki w terenie sztucznym – zwiedzanie miast, terenów urbanistycznych, skansenów, muzeów (Klawender 2007 s. 42).

Aktywność turystyczna w wieku szkolnym – jej rola i cele

Turystyka szkolna odbywająca się w terenie naturalnym umożliwia kontynuację procesu kształcenia i wychowania dzieci oraz młodzieży w warunkach środowiska naturalnego. Jest to zgodne ze światowymi trendami prowadzenia procesu edukacji w terenie otwartym określanym terminem „kształcenie i wychowanie plenerowe” (*outdoor education*). W wielu krajach zachodnich ważnym elementem „kształcenia i wychowania plenerowego” jest „edukacja przygodowa” (*adventures education*). W XX wieku stała się ona zasadniczym elementem charakterystycznym w systemach wychowania w Stanach Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii (Dougherty 1998). W tej koncepcji wychowawczej przeżycie przygody stanowi centralny i najbardziej istotny punkt procesu psychofizycznego rozwoju jej uczestnika (Miner, Bolt 2002). Elementem wychowania przez przygodę jest również „turystyka przygodowa” (*adventures tourism*), co w praktyce szkolnej może oznaczać np. wycieczki wysokogórskie w celu poznania geologii terenu czy zbierania ciekawych minerałów, które po powrocie z wyprawy są przez uczniów badane i katalogowane (Sonelski 2008, s. 11-31).

Turystyka pełni w edukacji dzieci i młodzieży nieocenioną rolę, a krajoznawstwo wpisuje się w nowoczesne metody nauczania i realizację szkolnych ścieżek edukacyjnych, pozwalając na utrwalenie wiedzy teoretycznej poprzez praktyczne doświadczenie. Należy stwierdzić, że zasadniczym walorem krajoznawstwa i turystyki szkolnej są emocjonalne przeżycia i doznania, towarzyszące poznawaniu w grupie, w sytuacjach pozaszkolnych (Domerecka 2008). Turystyka szkolna posiada także funkcje poznawcze, edukacyjne, higieniczno-zdrowotne i społeczno-wychowawcze, stanowiąc tym samym jeden z bardziej atrakcyjnych sposobów spędzania wolnego czasu (Wartecka-Ważyńska 2007). Pozytywne rezultaty uczestnictwa w turystyce określane są mianem funkcji turystycznych (Gaworecki 2007; Winiarski, Zdebski 2008), zgodnie z powszechnie przyjętym podziałem na funkcje i dysfunkcje turystyki (Gaworecki 2007). W literaturze przedmiotu możemy spotkać również inną klasyfikację – w aspekcie działalności sportowo-turystycznej na negatywne – dysfunkcje i pozytywne – eufunkcje (Rowiński 2007).

Turystyka szkolna w literaturze traktowana jest jako wstępny etap przygotowania młodego człowieka do uprawiania turystyki w wymiarze społecznym (Isański 2004). Natomiast działania promocyjne prowadzone przez organizacje i instytucje o charakterze turystycznym m.in. Towarzystwo Krzewienia Kultury Fizycznej, Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, Polskie Towarzystwo Schronisk Młodzieżowych oraz Związek Harcerstwa Polskiego, są komplementarne wobec działań szkoły, która pełni inspirującą i integracyjną rolę w systemie wychowania oraz kształcenia dzieci i młodzieży (Kogut, Gordon 1999, s. 102-108). O rozmiarach ruchu turystycznego współczesnych uczniów można wnioskować z danych zbieranych w szkołach, jak również z organizacji turystycznych (Różycki 2006). Brak jest jednak reprezentatywnych badań tego zjawiska w skali całego kraju, co uniemożli-

wia szacunkową ocenę stopnia, w jakim wskazane możliwości prawne i organizacyjne promowania aktywności turystycznej wśród populacji szkolnej są wykorzystywane.

Nauczyciele pracując z uczniami, w ramach aktywności turystycznej realizują cele zapisane w podstawie programowej, wymagające działań długofalowych, związane z rozbudzeniem zamiłowania do turystyki, zwiedzania, wędrowania, odpowiedniego traktowania przyrody i dóbr stanowiących dorobek człowieka, a w efekcie budowaniem postaw proturystycznych i proekologicznych. Związane są one z procesem wychowania do świadomego i odpowiedzialnego udziału w ruchu turystycznym na poziomie szkoły, a później także w dorosłym życiu.

Zajęcia plenerowe są źródłem cennych bodźców, zarówno o charakterze biologicznym, jak i psychologicznym, wzmacniającym efekty aktywności fizycznej. Służą aktywizacji naturalnych mechanizmów adaptacyjnych, zwiększając odporność organizmu na bodźce termiczne, mechaniczne, świetlne, przeciwdziałają upowszechniającemu się wydelikaceniowi i nadwrażliwości na bodźce fizycznej oraz psychicznej natury (Kożuchowski 2005). Organizowanie zajęć z turystyki, w których uczeń będzie zmuszony do intensywnego wysiłku fizycznego, pomoże w poprawianiu sprawności fizycznej lub w zapobieganiu jej spadkowi. Taki cel zostanie osiągnięty przez turystykę kwalifikowaną, w czasie wędrowek pieszych, rowerowych czy kajakowych. Będzie także możliwy do zrealizowania w sytuacji, gdy w różnych formach turystycznych wystąpią zabawy, gry lub inne zadania polegające na zaangażowaniu w wykonywaną pracę różnych grup mięśniowych.

Cele wycieczek

Wycieczki i inne formy turystyki są integralną formą działalności wychowawczej szkoły, do celów których zalicza się: cele poznawczo-kształtujące, cele rekreacyjno-zdrowotne oraz cele wychowawcze.

Do celów poznawczych zaliczamy z kolei: kształtowanie i zaspokajanie potrzeb poznawczych, sprzyjanie rozwojowi zainteresowań i uzdolnień, kształtowanie naukowego poglądu na świat, kształtowanie umiejętności obserwacji, stwarzanie warunków do kształcenia politechnicznego, rozbudzanie nawyków samokształcenia, wzbogacanie wiadomości i umiejętności, wiązanie nauki szkolnej z życiem, kształtowanie postawy dialektyczno-materialistycznej poznawania świata, stwarzanie sytuacji sprzyjających pogładowemu nauczaniu, umożliwianie między przedmiotowej korelacji wiedzy, ułatwianie świadomego i aktywnego zdobywania wiedzy, oraz uczenie samodzielnego, racjonalnego myślenia i krytycyzmu. Cele rekreacyjno-zdrowotne dzielimy na: wypoczynkowe (zaspokajanie potrzeby spokoju i odpoczynku od codziennych problemów i ograniczeń), restytucyjne (zaspokajanie potrzeby odtworzenia utraconych sił psychicznych i fizycznych), zabawowe (zaspokajanie potrzeby rozrywki i odczuwania przyjemności), kondycyjne (podnoszenie sprawności fizycznej

oraz jej utrzymanie), sportowo-wypoczynkowe (zaspokajanie potrzeby osiągnięcia sukcesu w walce z innymi lub samym sobą oraz upowszechnianie form aktywnego wypoczynku), poznawczo-kształtujące (zaspokajanie potrzeby zdobywania nowych doświadczeń oraz nawiązywania znajomości). Cele wychowawcze obejmują: rozbudzanie uczuć patriotycznych, poznanie kraju, jego środowiska przyrodniczego, tradycji, zabytków kultury i historii; poznanie kultury i języka innych państw; wyrabianie postawy obywatelskiej, prowadzącej się do poszerzania wiedzy z różnych dziedzin życia społecznego, gospodarczego i kulturalnego oraz gotowości do aktywnego udziału w tym życiu; uczenie dzieci i młodzieży zasad demokratycznego współdziałania; wspomaganie rodziny i szkoły w procesie wychowania; wyrabianie postawy opiekuńczej; upowszechnianie wśród dzieci i młodzieży zasad ochrony środowiska naturalnego oraz umiejętności korzystania z zasobów przyrody; przeciwdziałanie patologii społecznej; poznanie zasad bezpiecznego zachowania się w różnych sytuacjach; rozwijanie tendencji do etycznych zasad współżycia, dotrzymywania słowa, prawdomówności, uczciwości, uprzejmości; wyrabianie zdolności adaptacji do nowych sytuacji i warunków (Drogosz 2009, s. 112).

Podsumowanie

Zachowania turystyczne młodzieży szkolnej, kształtowane są przez rodziców, szkołę oraz innych organizatorów. Znaczenie turystyki młodzieżowej determinowane jest uwarunkowaniami ekonomicznymi, instytucjonalnymi i edukacyjnymi w kontekście sytuacji ekonomicznej społeczeństwa (możliwości finansowych rodziców), systemu edukacji oraz przyjętych programów nauczania. Bez wątpienia, turystyka młodzieży wpływa na kształtowanie postaw i preferencji turystycznych, które realizowane będą w późniejszym okresie.

Zachowania turystyczne młodzieży na rynku usług turystycznych, determinowane są wieloma uwarunkowaniami, związanymi z charakterystyką tej grupy turystów, preferencjami, stylem życia, także z formą organizacji wyjazdów. Specyfika tej grupy nabywców usług turystycznych wynika z preferowania wypoczynku aktywnego, zmian w stylu życia, możliwości czasowych przy jednoczesnych ograniczeniach ekonomicznych. Poznanie tych czynników pozwala na lepsze zaplanowanie oferty turystycznej, dobór źródeł informacji oraz kanałów komunikacji. Jest jednocześnie kluczowe dla kształtowania postaw turystycznych osób dorosłych, co ma szczególne znaczenie dla rozwoju turystyki w kolejnych latach.

Bibliografia

- Alejski B. (2014), *Zdrowotne aspekty wyjazdów turystycznych dzieci w wieku szkolnym*, „Studia Sieradzana”, nr 6 A.
- Alejski W. (2000), *Turystyka w obliczu wyzwań XXI wieku*, Albis, Kraków.

- Bieńczyk G. (2003), *Krajoznawstwo i jego związki z turystyką*, WSE, Warszawa.
- Błażejczyk G. (2008), *Wycieczki w procesie dydaktyczno-wychowawczym*, „Lider”, nr 7-8.
- Bochenek M. (2008), *Turystyka w edukacji dzieci i młodzieży*, AWF, Biała Podlaska.
- Denek K. (2000), *W kręgu edukacji, krajoznawstwa i turystyki w szkole*, Eruditus, Poznań.
- Denek K. (2010), *Edukacyjne wymiary krajoznawstwa (wybrane aspekty)*, „Wychowanie na co Dzień”, nr 4-5.
- Denek K. (2011), *Edukacja pozalekcyjna i pozaszkolna*, WSPiA, Poznań.
- Domerecka B. (2008), *Jak organizować szkolną turystykę*, Municipium, Warszawa.
- Dougherty N. (1998), *Outdoor recreation safety*, Human Kinetics, Leeds.
- Drogosz M. (2009), *Krajoznawstwo i turystyka w szkołach i placówkach oświatowych*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa.
- Gaworecki W. (2007), *Turystyka*, PWE, Warszawa.
- Gierczyk Z., Ocieczek B. (2001), *Obozy turystyki kwalifikowanej formą aktywności dzieci i młodzieży*, „Studia Periegetica, Zeszyty Naukowe WSTiZ”, nr 6.
- Górska-Warsewicz H. (2013), *Ekonomiczne, instytucjonalne i edukacyjne uwarunkowania rozwoju turystyki młodzieżowej w wybranych krajach Europy Środkowej i Wschodniej*, (w:) Michałków I., *Turystyka młodzieżowa w wybranych krajach Europy Środkowej i Wschodniej. Uwarunkowania ekonomiczne i pedagogiczno-zdrowotne*, UW, Warszawa.
- Gracz J., Sankowski T. (2001), *Psychologia w rekreacji i turystyce*, AWF, Poznań.
- Gralak K., Kacprzak M. (2012), *Formy uczestnictwa młodzieży licealnej w ruchu turystycznym (na przykładzie Włodawy i Lublina)*, „Turystyka i Rekreacja, Zeszyty Naukowe WSTiJO”, nr 9(1).
- Isański J. (2004), *Turystyka ekstremalna*, (w:) Grada J., Mamzer K., *Karnawalizacja. Tendencje ludyczne w kulturze współczesnej*, UAM, Poznań.
- Janowski I. (2003), *Krajoznawstwo i turystyka szkolna*, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce.
- Kamel M. (2012), *Turystyka kulturowa dzieci szkolnych*, „Turystyka Kulturowa”, nr 8.
- Klawender J. (2007), *Etapy organizowania wycieczek turystycznych*, (w:) Klawender J., *Wybrane zagadnienia z zakresu prowadzenia wycieczek*, AWF, Warszawa.
- Kogut R., Gordon A. (1999), *Rola szkoły w rozwijaniu turystyki kwalifikowanej i aktywnej*, (w:) Łobożewicz T., Kogut R., *Turystyka kwalifikowana. Turystyka aktywna*, Druk Tur, Warszawa.
- Kowalczyk A. (2002), *Geografia turystyki*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Kozuchowski J. (2005), *Walory przyrodnicze w turystyce i rekreacji*, Kurpisz, Poznań.
- Łobożewicz T. (1985), *Krajoznawstwo i turystyka w szkole*, WSiP, Warszawa.
- Łobożewicz T. (1996), *Turystyka dzieci i młodzieży szkolnej*, AWF, Warszawa.
- Mikos von Rohrscheidt A. (2009), *Nowoczesne trasy miejskie jako forma prezentacji historii i kultury oraz oferta turystyczna*, (w:) Stasiak A., *Kultura i turystyka. Wspólnie zyskać*, WSTH, Łódź.
- Miner J., Bolt J. (2002), *Outward Bund USA*, The Mountaineers Books, Seattle.
- Okoń W. (1995), *Nowy słownik pedagogiczny*, Żak, Warszawa.
- Podemski K. (2007), *Od zakazu opuszczania Domu do nakazu dialogu z Innym. Ewolucja etyki podróży*, (w:) Kazimierczak M., *Turystyka i podróżowanie w aksjologicznej perspektywie*, AWF, Poznań.
- Przeclawski K. (1996), *Człowiek i turystyka. Zarys socjologii turystyki*, Albis, Kraków.

- Rowiński R. (2007) *Eufunkcje działalności turystycznej dzieci i młodzieży*, (w:) Dziubiński Z., *Humanistyczne aspekty sportu i turystyki*, AWF, SALOS RP, Warszawa.
- Różycki P. (2006), *Zarys wiedzy o turystyce*, Proksenia, Kraków.
- Sadoń-Osowiecka T. (2010), *Krajoznawstwo i turystyka szkolna jako edukacja alternatywna – konteksty przyrodnicze, społeczne, kulturowe i pedagogiczne*, „Problemy Ekologii”, nr 14(3).
- Sonelski W. (2008), *Wychowanie przez przygodę*, (w:) Mynarski W., *Teoretyczne i empiryczne zagadnienia rekreacji i turystyki*, AWF, Katowice.
- Stawiński W. (2002), *Historia dydaktyki biologii i ochrony środowiska w Polsce*, (w:) Stawiński W., *Dydaktyka biologii i ochrony środowiska*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Turoś L. (1996), *Turystyka i edukacja*, Ypsilon, Warszawa.
- Turoś L. (2004), *Turystyka i odkrywanie wartości „małej ojczyzny”*, WSP, Warszawa.
- Wartecka-Ważyńska A. (2007) *Turystyka młodzieży i jej uwarunkowani*, UAM, Poznań.
- Winiarski R., Zdebski J. (2008), *Psychologia turystyki*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.
- Żelazna K., Górka-Warsewicz H. (2013), *Zachowania turystyczne młodzieży*, „Problemy Turystyki i Rekreacji”, nr 2.

The Selected Aspects of Organised Tourism of Children and School Youths in Poland

Summary

Pursuant to numerous forecasts, tourism of children and youths will not in the years to come a considerable growth of popularity. The 21st century is described as an epoch of the intensive development of tourism of youths and more and more often also of children (Przeclawski 1996). Currently, one may say that in the developed countries children and youths become the most active group in tourism terms. Definitely more active than the average ‘adult’ tourists and even than the individuals belonging to the so-called third age. A similar trend is already noticeable in Poland (Alejziak 2000). The publication is of the overview nature and it concerns the selected aspects of organised tourism of children and school youths in Poland. The article is based on a review of the subject literature on tourism of children and school youths as regards tourist and sightseeing activities in the system of education as well as tourist activities at the school age.

Key words: youth tourism, tourism of school children, tourist and sightseeing activities, school tour.

JEL codes: Z32

Artykuł nadesłany do redakcji w marcu 2017 roku

© All rights reserved

Afiliacja:

mgr Ewelina Błaszczak

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Wydział Nauk o Ziemi i Gospodarki Przestrzennej

Zakład Geografii Regionalnej i Turyzmu

Al. Kraśnicka 2 cd

20-718 Lublin

tel.: 81 537 68 01

e-mail: ewelina-blaszczak@wp.pl